

Iwona Gryś

"Dawne sporty, gry i zabawy w Rosji" – wystawa w Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

---

Niepodległość i Pamięć 23/1 (53), 287-301

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Iwona Gryś

Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

***Dawne sporty, gry i zabawy w Rosji* – wystawa w Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie**

Słowa kluczowe

Rosja XVIII i XIX wiek, kultura miejska, gry i zabawy ludowe, igrzyska jordeckie, John August Atkinson, Państwowe Muzeum Sportu w Moskwie

Streszczenie

Tradycje gier i zabaw ludowych w Rosji sięgają czasów średniowiecza, jednak dopiero rozwój miast w XVII, a szczególnie w XVIII wieku stworzył dogodne warunki do rozwoju różnorodnych zabaw, form współzawodnictwa, zawodów i popisów o charakterze sportowym. Do różnorodnej i licznej grupy rozmaitych rosyjskich gier i pra-sportów z czasem dołączył bogaty dorobek kultury fizycznej narodów zamieszkujących ten wielokulturowy kraj. Niektóre uprawiane wówczas gry uzyskały w XX wieku status rosyjskich narodowych sportów, jak np. *gorodki* czy *łapta*. Obecnie wchodzi one już na areny światowe. Popularność ludowych zabaw, gier i pra-sportów jest w Rosji ciągle zadziwiająco żywa, co wynika z troski o dzieje narodowej kultury fizycznej. Służą temu rozmaite zawody różnego szczebla, liczne festyny, konkursy, filmy i publikacje, a także popularyzatorskie wystawy oraz – po części – działalność Państwowego Muzeum Sportu w Moskwie.

Tradycje rywalizacji o charakterze sportowym istniały w Rosji – podobnie, jak i w innych krajach – od czasów średniowiecza. Ich przejawy przetrwały w licznych grach i ludowych zabawach bardzo długo. Jednakże dopiero rozrastające się miasta (XVII–XVIII w.) stworzyły dogodne warunki do przeprowadzania różnorodnych zawodów. Wspólne gry i zabawy odbywały się na obrzeżach miast lub na przycerkiewnych placach, wśród tłumu współmieszkańców, którzy uczestniczyli w zabawach, ale zarazem stawali się widzami dopingującymi swoich faworytów i nagradzającymi zwycięzców. W miastach mieszały się naturalne potrzeby ruchu i chęci współzawodnictwa ludzi mających różne pochodzenie i różne obyczaje. Nie bez wpływu na pojawienie się, a później dosyć bujny rozwój zainteresowań kulturą fizyczną, w miastach osiemnastowiecznej Rosji były migracje ludności, rozwój techniki oraz pojawienie się coraz większej ilości świąt, a co za tym idzie czasu wolnego, który można było wypełnić zabawą i odpoczynkiem. Z tego konglomeratu rodzimej tradycji i obcych wpływów oraz pojawiania się nowych czynników (takich jak np. rozwój kupiectwa i mieszczaństwa) rodziła się bardzo ciekawa kultura miejska, obfita w pierwiastki plebejskie i zarazem niewolna od elementów pra-sportu.

Tradycja dworska, rozumiana jako szerokie pojęcie kulturotwórcze, tworzyła własne, odrębne obyczaje oraz transponowała do obiegu życia społecznego liczne elementy przyswajane, z różnym natężeniem, z obcych kultur. W interesującej nas dziedzinie pierwocin sportu, wiek XVIII był szczególnie bogaty w przykłady ilustrujące to twierdzenie.

Oba nurty – plebejski i dworski – rozwijały się przez wieki obok siebie, z rzadka jedynie ulegając wzajemnym wpływom. Schyłek XVIII wieku znacznie przyspieszył ten proces wzajemnego oddziaływania i już w pierwszej połowie następnego stulecia możemy mówić o pewnych przykładach przenikania obyczaju dworskiego i plebejskiego. Właśnie na wiek XVIII przypadają w Rosji antecedencje sportu i chociaż wyznaczenie dokładnych cezur jest niemożliwe, należy przyjąć, że pojawiły się one za panowania Piotra I, w momencie wkraczania Rosji w epokę nowożytną. Słowa „sport” Rosjanie zaczęli używać w połowie XIX wieku.

Ważną funkcję w życiu rosyjskich osiemnastowiecznych miast spełniał jarmark. Spotykali się na nim miejscowi z przybywającymi nieraz z bardzo odległych miast kupcami, a czasami także

z przyjeżdżającymi zagranicznymi handlarzami. Na jarmark ściągała okoliczna ludność, mając okazję zrobienia rozmaitych zakupów, spotkania znajomych i wzięcia udziału w grach, zabawach i innych rozrywkach, określanych dzisiaj mianem jarmarcznych. Od najdawniejszych czasów organizowano wówczas rozmaite konkursy, popisy siłaczy i różnego rodzaju zawody. Jarmarki były nie tylko miejscem rozmaitych transakcji kupieckich, lecz także przeglądem wędrownych kuglarzy, linoskoczków, jarmarcznych teatrów, pokazów marionetek, muzykantów i pogromców niedźwiedzi.

Przez cały wiek XVIII plac targowy stawał się miejscem masowych świąt miejskich. Bawiono się tam podczas targów i jarmarków, a także w trakcie wszystkich dni świątecznych, których w Rosji przełomu XVIII/XIX wieku było już 140. Zabawy w miastach odbywały się w miejscach w większości ukształtowanych przez wcześniejszą tradycję, głównie siedemnastowieczną. Wiek następny przyniósł znaczne urozmaicenia form spędzania wolnego czasu oraz wzrost ich popularności. Cerkiewna proveniencja i powiązanie z kalendarzem prawosławnym większości świąt sprawiło, że ich ranga w życiu społecznym była tradycyjnie duża, a zasięg oddziaływania silny i trwałe. Natomiast w dni postu zamierało barwne i bujne życie miasta, wszystkie radości i przyjemności były bowiem surowo zakazane, a przestrzegano tych zakazów dość rygorystycznie.

Oddzielnym zagadnieniem, które w pewien sposób rzutowało na tradycję plebejską „miejskiej” kultury fizycznej, były gry i zabawy. Wybitny dziewiętnastowieczny etnograf Aleksander Tierieszczenko, zbierając materiały do pomnikowej pracy *Byt ruskogo naroda* (1848), potrafił wymienić dwieście gier i zabaw znanych wśród ludu rosyjskiego¹. Bawiono się, ścigano, walczono i współzawodniczono w różnego rodzaju grach i zabawach na ślubach, pogrzebach, po wyrokach sądowych, niezależnie od wyniku rozprawy, na targach i jarmarkach całej Rosji. Napływająca w XVIII wieku do miast ludność wiejska przynosiła ze sobą znajomość różnych zwyczajów, obrzędów, gier i zabaw. Dosyć szybko stały się one popularną rozrywką mieszkańców miast, ale rozrywką specyficznie plebejską, mieszczanie, szlachta i urzędnicy byli bowiem jedynie widzami tych masowych zabaw.

¹ A. Tierieszczenko, *Byt ruskogo naroda*, Petersburg 1848, cz. 4, s. 87.

Popularność poszczególnych gier i zabaw była w różnych regionach rozmaita, niemniej zasięg ich uprawiania zawsze był duży, a żywotność gier i zwyczajów spora, skoro niektóre z nich przetrwały, często w prawie niezmienionej formie, przez pokolenia. Były też gry i zabawy częstym motywem sztuki ludowej, pojawiały się w różnorodnej formie w pieśniach, bajkach i twórczości plastycznej. Szczególnie cenne informacje odnajdujemy w tzw. *lubku*, kolorowanej, głównie drzeworytniczej, grafice ludowej, której apogeum popularności przypadło na wiek XVIII.

Najtrwalej przyjęła się w rosyjskich miastach zabawa polegająca na zjeżdżaniu ze specjalnie wznoszonych gór lodowych. Był to obyczaj specyficznie rosyjski, mający – jak twierdzi Tiereszczenko – korzenie w zamierzchłej przeszłości. *Gulat pod gorami*, tzn. bawić się pod górami, było zwrotem oznaczającym już w XVII wieku ludowe zabawy organizowane w pobliżu naturalnych i drewnianych gór we wsiach, na przedmieściach i głównych placach rosyjskich miast. Konsekwentne, coroczne budowanie gór, powszechnie akceptowane przez mieszkańców miast, a także przez dwór i arystokrację, sprawiły, że ten zaskakujący element obyczaju rosyjskiego często pojawiał się w opisach cudzoziemców. „Widok to dla cudzoziemców nowy, przerażający, ale demonstrujący odwagę i nieustępliwość narodu rosyjskiego” – pisano w osiemnastowiecznej relacji².

Proste początkowo konstrukcje drewnianych gór zaczęto z czasem udoskonalać i przyozdabiać. Na górnych platformach pojawiły się ozdobne wieżyczki, a później bogato zdobione budki, rodzaj altan. W świąteczne dni ustawiano na szczycie i wokół gór barwnie iluminowane choinki oraz rzeźby ze śniegu. Zjeżdżający wchodził na góry po schodach, sanki zaś wciągano za pomocą specjalnego wyciągu. Z wieży opadała wklęsła pochylnia o długości dochodzącej nieraz do 30 sążni (64 m) i szerokości 4 sążni (8,5 m). Drewnianą konstrukcję polewano kilkakrotnie wodą aż do otrzymania kilkunastocentymetrowej warstwy lodu. Zjeżdżano po nim na saneczkach w kształcie foteli, kołysek, wózków, koni itp.

---

² I.G. Georgi, *Opisanije Rossijskiego impieratorskiego stolicznego goroda Sankt-pietierburga i dostopamiatnostiej w okriestnostiach onogo*, S. Pietierburg 1794, s. 650.

Biedni zjeżdżali zazwyczaj na nogach lub na kawałkach kory. Tylko nieliczni – bardzo odważni – zdobywali się na zjazdy na łyżwach. Wytrawni bywalcy gór potrafili wykonać ślizgi dochodzące do 50–60 sążni (około 130 m). Rozmieszczenie gór w mieście zależało od wielu czynników i zmieniało się przez dziesięciolecia. Na przykład w połowie XVIII wieku w Moskwie na góry i huśtawki w pobliżu Pałacu Pokrowskiego nie wpuszczano „prostych ludzi”. Ci bawili się na zamkniętej rzece Moskwie, na placach – Nieglinnym i Trubnym. Przewodnik po Petersburgu z początku XIX wieku objaśniał:

Każdy z narodów ma swoje ulubione, narodowe zabawy, które ukazują obraz charakteru i skłonności duchowych. W całej Europie Maslenica jest taką porą uroczystych zabaw. Wtedy możemy zobaczyć u Hiszpanów walki byków, u Anglików boks i konkursy hipiczne, u Francuzów tańce, u Włochów maskarady itp., a Rosjanom największą przyjemność sprawiają lodowe góry. Góry te budują prawie w całym mieście. W Petersburgu wznoszą je zazwyczaj na Ochcie, na Wyspie Krestowskiej i na Newie przed pałacem Imperatora. Wokół newskich gór stawiają szopy, w których pokazują różne zwierzęta przywiezione z różnych krajów, komedie kukielkowe, tańce na linie i inne rzeczy³.

Bardzo blisko gór lodowych, jeżeli chodzi o popularność i zasięg występowania były huśtawki. Liczne przekazy, opisujące huśtających się „muzyków” i arystokratów, potwierdzają, że huśtawka była najpopularniejszym „sprzętem rekreacyjnym” osiemnastowiecznej Rosji. Czeski jezuita Irži Dawid, przebywający w Rosji w latach osiemnastu lat XVII wieku, zaobserwował, że Rosjanie budują huśtawki zarówno w miastach, jak i po wsiach, i że jest to szczególnie ulubiona rozrywka kobiet.

Podobnych opinii, a także śmiesznych i nieprawdopodobnych teorii na temat huśtawek, można spotkać w pamiętnikach z XVII i XVIII wieku sporo. Przez cały wiek osiemnasty huśtawki pojawiały się zawsze w pobliżu gór lodowych i stały się tak integralną częścią miasta, że w 1791 roku A. Radiszczew mógł napisać „W świąteczne dni bez huśtawek nie może istnieć żadne rosyjskie miasto (...).W ich

---

³ P. Swinin, *Dostopamjatnosti Sankt-Pietierburga i jego okriestnostiej*, S. Pietierburg 1817, s. 79.

poobliżu pojawiają się wszystkie pozostałe dodatki: wino, piwo, herbata, sbiten, pierniki, orzechy, pierogi i racuchy...⁴.

Jednak pierwsze miejsce wśród tradycyjnych rosyjskich zabaw, które przetrwały przez wieki i w niewiele zmienionej formie weszły do świata sportu, zajmują walki na pięści (*kułacznyje boi*). Plebejski rodowód tych walk wywodzi się z wiekowej tradycji rosyjskiego *silactwa*. Rosyjskie pieśni ludowe (*byliny*) przekazały kształtowany od średniowiecza wzór bohatera, człowieka odważnego i niebywale silnego. Indywidualnych cech tym ludowym herosom (*bogatyrom*) dostarczali popularni przez stulecia bohaterowie *bylin* – Ilja Muromiec, Alosza Popowicz, Waśka Busłajew i inni. W okresie, kiedy powstawały zręby ich literackich konterfektów (XI–XIII wiek) kształtowały się właśnie pierwsze zwyczaje walk na pięści. Udoskonalone przez stulecia, w XVII wieku stanowiły już bogaty zbiór przestrzeganych praw zwyczajowych. Przez stulecia walczone w Rosji na pięści jedynie zimą, w okresie wyznaczonym datami imienin św. Mikołaja i Wielkanocy. W wieku XVIII *kułacznyje boi* stały się główną atrakcją wszystkich świąt, a zwłaszcza Maslenicy (ostatniego tygodnia przed Wielkim Postem, najbardziej tradycyjnego okresu radości i zabaw). Turnieje pięściarskie zawsze były wielką atrakcją dla mieszkańców wsi i miasta. Stanowiły bowiem wspaniałe przedstawienie, pełne wewnętrznej dramaturgii i tempa, nierzadko jednak kończące się tragicznym finałem. Pomimo licznych ograniczeń i ponawianych zakazów walki na pięści gromadziły w rosyjskich miastach, jeszcze na początku drugiej połowy XIX wieku, tłumy kibiców.

Wyjątkowo silnym zakorzeniem w rosyjskiej tradycji walk na pięści można częściowo wytłumaczyć tak intensywny rozwój ciężkiej atletyki, jaki nastąpił w Rosji w XIX wieku. Obok najpopularniejszych w XVIII wieku walk na pięści i zapasów, należy wymienić zadziwiające żywotnością tradycji gry w *gorodki*, *swajkę*, *babki*, *łapkę* i *gorielki*.

Wzmianki o *gorodkach* są obecne w staroruskich legendach i podaniach ludowych, a pierwsze świadectwa istnienia tej gry sięgają czasów

---

⁴ Pismo A.N. Radiszczewa, *A.R. Woroncewu iż Tobolska ot 19 aprielja 1791 goda*, [w:] N.A. Radiszczew, *Polnoje sobranije soczitaniej*, Moskwa–Leningrad 1952, t. 3, s. 364.

Rusi Kijowskiej. Jednak chociaż znana od wielu stuleci, to jej pierwsze wizerunki pojawiły się na początku XIX wieku w postaci kolorowych drzeworytów, drukowanych w kilku zachodnioeuropejskich publikacjach z krótkim opisem. Na tej podstawie można przypuszczać, że już na początku XIX wieku *gorodki* były znane na znacznym obszarze Rosji i miały określone reguły. Gra, która zrodziła się w środowisku ludowym zyskała z czasem popularność zarówno we wsiach, jak i miastach Imperium. W czasach ZSRR miała swoje czasy świetności i zyskała oficjalny status sportu. Jako dyscyplina sportowa z określonymi regułami *gorodki* zaistniały w roku 1923, gdy odbyły się w Moskwie pierwsze wszechzwiązkowe zawody. W 1928 roku *gorodki* włączono do programu Wszechzwiązkowej Spartakiady, a w 1933 ustalono nowe reguły i określono 15 podstawowych figur. W wieku XXI *gorodki* weszły na międzynarodowe areny, zaczęto bowiem organizować zawody o puchar Europy i mistrzostwo świata.

Zawody odbywają się w konkurencjach indywidualnych i zbiorowych. Polegają na zbijaniu kijem ściśle określonych figur (mają one swoje tradycyjne nazwy, np. armata, sierp, rakietka, samolot, strzała, gwiazda) zbudowanych z drewnianych klocków o średnicy 4,5–5 cm i długości 20 cm. Sens gry polega na tym, żeby specjalnymi kijami (pałkami) rozbić 15 figur zbudowanych z 5 klocków każda. Wygrywa ten, który dokona tego jak najmniejszą liczbą rzutów.

Drugą zespołową grą ludową o dawnych korzeniach, która obecnie przeżywa swój renesans jest *lapta*. Wzmianki o niej pojawiają się już w piśmiennictwie staroruskim. Piłki i pałki interpretowane jako przybory do *lapty* znaleziono podczas wykopalisk archeologicznych w Nowogrodzie w warstwach z XIV wieku. W czasach Piotra I wykorzystano tę grę do poprawy kondycji fizycznej żołnierzy reprezentacyjnych pułków Siemionowskiego, Preobrażeńskiego i Szewardinskiego, a później także i innych jednostek wojskowych. Również w pierwszych latach władzy radzieckiej *laptę* włączono do programu ćwiczeń fizycznych dla czerwonarmistów. Oficjalne zawody *lapty* rosyjskiej zaczęto organizować w Rosji pod koniec lat 50. XX wieku. Obecnie *lapta* jest oficjalną dyscypliną sportową podlegającą Powszechnej Wszechrosyjskiej Klasyfikacji Sportowej, organizowane są krajowe mistrzostwa w różnych grupach wiekowych, a także wszechrosyjskie turnieje dziecięco-młodzieżowe. Sprawdza się zatem opinia pisarza

Aleksandra Kuprina, który sam będąc cztery lata czynnym żołnierzem, wysoko oceniał korzyści płynące z uprawiania *lapy*

To jedna z najciekawszych i najbardziej pożytecznych ludowych rozrywek. Ktoś, kto chce grać w *laptę* musi umieć głęboko oddychać i być zawsze wierny swojej drużynie. Zwinny i uważny, powinien szybko biegać, mieć bystre oczy, silną rękę i nieustanną pewność, że nikt z nim nie wygra. To nie jest gra dla tchórzy i leni...⁵.

W wielokulturowej Rosji swój znaczący wkład w różnorodność kultury fizycznej Imperium wniosły ludy Syberii. Przez stulecia różne zabawy, gry zręcznościowe i zawody o charakterze sportowym były włączane do międzyplemiennych spotkań, które raz do roku, połączone z modłami, pieśniami, tańcami, odbywały się w okolicach góry Jord w dolinie rzeki Angi na zachód od Bajkału (obwód irkucki). Dawna, silna miejscowa tradycja zamarła jednak na początku XX wieku.

W okresie sowieckim tradycyjne dyscypliny sportowe ulegały tak daleko posuniętym zmianom, że trudno było je rozpoznać. Wyrwane z kontekstu kulturowego, włączane do programu spartakiady narodów ZSRR lub spartakiady ludowego sportu, rozgrywane razem z dyscyplinami o anglosaskiej proweniencji były odcięte od swoich korzeni i pierwotnych zasad.

Dzisiaj tzw. *Jordyńskie igrzyska* są świętem licznych ludów Euroazji. Festiwal im poświęcony jest organizowany w miesiącach letnich, co dwa lata. Tak jak przed wiekami staje się ludowym świętem wielu plemion z konkursami muzyków i śpiewaków, popisami bajarzy, konkursami piękności oraz rozbudowanym programem zawodów w różnych narodowych dyscyplinach sportu. Niektóre z nich to: przeciąganie kija (*mas-wrestling*), strzelanie z łuku, rzut kamieniem o wadze 10 kg, przenoszenie z miejsca na miejsce kamieni o wadze od 110 do 125 kg, szachy, wyścigi na koniach stepowych, zwody w strzyżeniu owiec. Szczegóły zawodów jordyńskich można śledzić w Internecie.

---

⁵ Cytat ten podawany jest na stronach internetowych i w innych publikacjach na temat *lapy*, polskich i rosyjskich, jednak bez podania źródła.

Sporty jordyńskie nie są dzisiaj jedynymi odradzającymi się, tradycyjnymi sportami ludowymi. Jest to trend światowy, bowiem UNESCO uznało tradycyjne sporty za integralny składnik kulturowego dziedzictwa ludzkości, służący umacnianiu tożsamości narodowej i szerzeniu kulturowej różnorodności. We współczesnej Rosji zwraca się dużą uwagę na różne nośniki przekazu tradycji narodowej, w tym także na tak niekonwencjonalne, jak gry i zabawy.

W roku 1987, na bazie kilku poprzednich muzealnych inicjatyw, zostało utworzone w Moskwie Państwowe Muzeum Sportu (*Gosudarstwiennyj Muziej Sporta*), instytucja o charakterze ogólnopaństwowym, mająca gromadzić i udostępniać materialne świadectwa dziejów rosyjskiej kultury fizycznej i sportu. Starania Ministerstwa Sportu, Turystyki i Młodzieży oraz entuzjazm wielu środowisk sportowych sprawiły, że w odrestaurowanym dawnym pałacu książąt Razumowskich, jednej z najpiękniejszych siedzib pałacowo-parkowych Moskwy, w roku 2010 otwarto ekspozycję stałą Muzeum. W roku 2015 kolekcja muzealnych artefaktów przekroczyła liczbę 80 000 pozycji inwentarzowych.

Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie utrzymuje z pracownikami moskiewskiego Muzeum Sportu – z różnym natężeniem – kontakty od lat osiemdziesiątych XX wieku. Jednak dopiero w roku 2011 oba muzea podpisały umowę o współpracy na lata 2012–2015. W jej ramach, oprócz standardowych działań, takich jak wymiana informacji naukowej i kontakty personalne, znalazła się wymiana wystaw czasowych prezentowanych w obu stolicach.

Łącznie przygotowano pięć wystaw, a ostatnia z nich to *Dawne sporty, gry i zabawy w Rosji*, którą można było zwiedzać w Warszawie, w siedzibie MSiT w Centrum Olimpijskim, od 2 października 2015 do 12 stycznia 2016 roku.

Rosyjskie Muzeum dysponuje ciekawą kolekcją tematyczną związaną z ponad stu narodowymi grami, zabawami i sportami uprawianymi na ziemiach rosyjskich nierzadko od średniowiecza. Ten zbiór ponad tysiąca obiektów, obejmuje sprzęt sportowy, stroje do walk zapasniczych Buriatów, Jakutów i Tatarów, narty i rakiety śnieżne, różne uprząże konne, ciężary i inne przybory atletów używane w cyrkach, sprzęt do hokeja wykonywany ręcznie przez samych grających, różne przykłady sprzętu do gry w *grodki*, a także medale i inne nagrody

przyznawane w tych tak różnorodnych rywalizacjach oraz pocztówki, plakaty i afisze.

Na bazie własnych eksponatów Muzeum w Moskwie przygotowało w swojej siedzibie ciekawą i efektowną wystawę zatytułowaną *Tradycje ludowych gier i zabaw kulturowym tłem rosyjskiego sportu*. Wystawie towarzyszyła publikacja ze zdjęciami obiektów z muzealnej kolekcji oraz reprodukcjami najbardziej znanych przekazów ikonograficznych⁶. Głównym przesłaniem wystawy było pokazanie jak różnorodne ludowe gry i zabawy zmieniają się i uzyskują z czasem status sportów narodowych.

Ponieważ w Polsce, z powodu odmiennych dziejów politycznych, jak i innych warunków społecznych, nie rozwinęły się tak bujnie tradycje gier i sportów ludowych, byliśmy zainteresowani pokazaniem, chociaż w skromnej i ograniczonej wersji, głównych wątków wystawy. Tak powstała wystawa *Dawne sporty, gry i zabawy w Rosji*. Pokazano na niej 30 rycin, 50 zdjęć dokumentujących obecnie uprawiane w Rosji sporty tradycyjne oraz 20 oryginalnych eksponatów.

Dla polskich widzów największą atrakcją były ryciny autorstwa czołowych grafików XVIII i XIX stulecia: Anglika Atkinsona, Niemca Gesslera i Francuza Le Princa. Chociaż wszyscy trzej mieli zbliżone drogi kariery i podobne zainteresowania, to bezapelacyjnie najwięcej interesujących nas tematów, związanych z życiem codziennym Rosjan, pozostawił John August Atkinson (1775–1833), urodzony w Londynie angielski artysta miedziorytnik i akwarelista. W 1784 roku wyjechał do Petersburga, gdzie przebywał już jego wuj James Walker, ceniony grawer i miedziorytnik na dworze Katarzyny II. Młody Atkinson przebywał wśród dworskich artystów, współpracował z Jamesem Walke-rem przy licznych zamówieniach oraz sam malował, na zamówienie Katarzyny II, a po jej śmierci także Pawła I, liczne obrazy o tematyce militarnej i historycznej. W roku 1801 powrócił do Londynu i już w latach 1803–1804 opublikował w wydawnictwie W. Balmer&Co. trzyciometrowy album *A Picturesque Representation of Manners, Customs and Amusements of the Russians, in one hundred coloured plater* (*Живописные представления нравов, обычаев и развлечений*

---

⁶ A. Kylasow, J. Istjagina-Jelisiejewa, *Igrowyje tradicii narodow – kulturnaja osnowa rossijskogo sporta*, Moskwa 2012.

русских в ста цветных иллюстрациях с подробными пояснениями на английском и французском языках). Na stronie tytułowej widnieje nazwisko Jamesa Walkera jako współautora dzieła.

Album składał się ze stu nienumerowanych grafik wykonanych w znanej od XVIII wieku, a bardzo popularnej w następnym stuleciu technice barwnej akwatinty. Odbitki zostały wykonane z płyt wyrytych i trawionych przez Atkinsona, co zaznaczono na każdej odbitce (*Drawn and Etched by John Augustus Atkinson*). Każda karta była zatytułowana i opatrzona krótkim opisem w języku angielskim i francuskim.

Chociaż krytycy tej imponującej pracy wymieniają wśród zarzutów brak skoncentrowania się autora na detalach oraz niedoskonałości w barwieniu odbitek, to dzisiaj doceniamy urodę i niezwykłość tego graficznego dokumentu. Ze stu obrazów przebija autentyczne zainteresowanie autora poznawaną społecznością Rosjan, jej dniem codziennym i świątecznym, gram i zabawami, ubiorami różnych stanów, architekturą i różnymi – niewidzianymi wcześniej – urządzeniami. Aż kilkanaście tematów z tej publikacji włączono do scenariusza wystawy – *Zabawa w gorodki(3); Zapasy; Skoki na desce; Huśtawka; Zabawa w swajkę; Gra w piłkę; Rosyjska gra w kości; Rzucanie gwoździem do dołka; Wyścig zaprzęgów konnych*.

John Atkinson uwiecznia barwne i dynamiczne życie rosyjskich miast i miasteczek oraz wiejskich zagród. Życzliwie portretuje uczestników rozmaitych spotkań, świątecznych korowodów, *quasi*-sportowych zmagañ oraz rozlicznych zabaw, tak letnich, jak i zimowych. Coraz większa popularność i duże umiejętności artysty sprawiły, że w roku 1808 przyjęto Atkinsona do londyńskiego Towarzystwa Akwarelistów (*Society of Painters in Water Colours*). Artysta tworzył dużo, zwłaszcza tematyka wojen napoleońskich stała się jego znakiem rozpoznawczym, a obraz *Bitwa pod Waterloo*, rytowany następnie przez Johna Burneta, przyniósł mu wielką popularność. Ostatni raz John Atkinson uczestniczył w wystawie Akademii Królewskiej w roku 1829. Dokładna data jego śmierci nie jest znana. Najczęściej podawany jest rok 1833.

Wiele graficznej dokumentacji do interesującego nas zagadnienia pozostawił Christian Gottfried Heinrich Gessler (1770–1884). Urodzony w Lipsku rysownik, grawer i ilustrator przebywał w Rosji jako

młody człowiek w latach 1790–1798, będąc uczestnikiem różnego rodzaju ekspedycji wojskowych i naukowych. Jego zadaniem było tworzenie rysunkowej dokumentacji tych wypraw. Jednak najbardziej zainteresowały Gesslera rosyjskie stroje, a szczególnie mundury. W roku 1793 wydał w Petersburgu prezentujący je album *Izobrazenije mundirow Rossijskogo Impieratorskogo wojska, sostojaszczeje iż 88 lic illjuminowannych*, który do dziś jest uważany za jego najważniejsze dzieło. Jednak dla wielu historyków większą wartość mają jego liczne rodzajowe scenki „na tematy rosyjskie”, wydane w Lipsku w formie ilustrowanej encyklopedii *Sitten, Kleidungen und Gebrauche der Russen aus den niedern standen* (1805). Tą drogą stały się bardzo popularne w Anglii i Francji jako „żywa” ilustracja ciągle odległej i tajemniczej Rosji. Bystrej uwadze Gesslera nie uszły ani *kulacznyje boi*, ani huśtawki i karuzele czy gry w *swajkę*.

Jego graficzny przekaz o Rosji jest cytowany często razem z dziełami Atkinsona i nieco młodszego Francuza Jeana Baptisty Le Prince’a (1734–1781), który bawił w Rosji przez pięć lat, od 1758 do 1763 roku, i też zwrócił uwagę na bogactwo gier, zabaw i specyficzny styl życia miast i rosyjskiej prowincji. Chociaż głównym celem pobytu artysty w Rosji było namalowanie plafonów w Pałacu Zimowym w Petersburgu, to on także odbył kilka znaczących podróży, które dokumentował rysunkami. Wracając do Francji wywiózł z Rosji wspaniałą kolekcję szkiców i rysunków, która służyła mu przez następne lata jako materiał do grafik i obrazów.

Rodzimych artystów, którzy też podejmowali tematy dotyczące rosyjskiej codzienności, także tej rozrywkowej, na wystawie reprezentował Emiljan Michajłowicz Korniejew (1782–po 1839), akwarelista, rysownik i grawer, którego wiele prac zniszczyła wielka powódź w Petersburgu w roku 1824. Jego grafika *Góry zjazdowe na Irtyszu w Tobolsku* (1812) została motywem przewodnim zaproszenia i plakatu wystawy.

Wobec wspaniałości artystycznego przekazu świadków epoki, ekspozycje – głównie współczesne – nie wzbudzały już takich emocji, chociaż były intrygujące, jak np. drewniany zestaw do trudnej jakuckiej dyscypliny sportu *tutum ergir*, znanej jako „jakucka wiertuszka”, czy 15-metrowy *tynzjan* (arkan) upleciony z cienkich skórzanych pasków, który służył do popisów zręcznościowych na koniu.

Dowodem na szeroką popularność gier i dyscyplin prezentowanych na wystawie były małe figurki przedstawiające zapaśników oraz różne „figury” do gry w *gorodki*. Obecnie są one sprzedawane jako pamiątki, które cieszą się dużą popularnością. Wystawie towarzyszył film prezentujący kolekcję Państwowego Muzeum Sportu w Moskwie oraz współcześnie rozgrywane zawody w *gorodki*, *łaptę* i *mas-wrestling*.

Iwona Gryś

Bibliografia

Bazyłowa L., *Społeczeństwo rosyjskie w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.

Gryś I., *Antecedencje rosyjskiego sportu w osiemnastowiecznej tradycji plebejskiej i dworskiej*, „Wychowanie Fizyczne i Sport”, 1986, nr 3 i 4.

Kylasow A., Istjagina-Jelisiejewa J., *Igrzywje tradycji narodow – kulturnaja osnowa rossijskiego sporta*, Moskwa 2012.

Niekryłowa A., *Russkije narodnyje gorodskije prazdniki, uwiesielienija i zrieliszcza koniec XVIII – naczalo XX w.*, Leningrad 1984.

Pylajew M., *Staroje żytjo. Oczerki i rasskazy o bywszych w otszetszeje wriemia obriadach, obyczajach i poriadkach w ustrojstwie domaszniej i obszczestwiennoj żyzni*, Petersburg 1897.

Rabinowicz M., *Życie codzienne w ruskim i rosyjskim mieście feudalnym*, Warszawa 1985.

Semenowa L., *Oczerki istorii byta i kultury żizni Rossii. Pierwaja poł. XVII*, Leningrad 1982.

Swinin P., *Dostopamjatnosti Sankt-Pietierburga i jego okrestnostiej*, S. Pietierburg 1817.

Sytowa A., *Lubok, Russische Volks-Bilderbogen, 17. Bis. Jhrhundert*, Leningrad 1984.

Tierieszczenko A., *Byt russkogo naroda*, Petersburg 1848.

Wiszlencowa J., *Wizualnoje narodowiedienije ili „Uwidiet russkogo dano nie kazdomu”*, „Nowoje Litieraturnoje Obozrienije”, 2011.

Zarin A., *Carskija rozwleczenija i zabawy za 300 let*, Moskwa 1913.

Zichariow S., *Zpiski sowriemiennika*, Moskwa–Leningrad 1934.

Old Sports and Games in Russia – Exhibition in the Museum of Sports and Tourism in Warsaw

Key words

18th and 19th century in Russia, urban culture, folk games and activities, Jordyn Games, John August Atkinson, State Museum of Sport in Moscow

Summary

Even though tradition of folk games in Russia dates from the Middle Ages, it was the urban expansion of the 17th, and especially the 18th century that created the right conditions for the development of various games, different forms of competition, contests, and athletic performances. Diverse and large group of various Russian games and great-time sports absorbed the rich legacy of physical culture of the people living in this multicultural country. Some of the games played at the time, such as *gorodki* or *tapta*, gained in the 20th century the status of Russian national sports. Currently, they began to appear at international venues as well. The popularity of folk games and great-times sports remains surprisingly high, due to the care for the history of national physical culture. The reason for that are competitions of various levels, numerous festivals, contests, films, and publications, as well as exhibitions and partially the activity of the State Museum of Sport in Moscow.

Frühere Sportarten und Spiele in Russland – Ausstellung im Museum für Sport und Touristik in Warschau

Schlüsselbegriffe

Russland de 18. und 19. Jahrhunderts, städtische Kultur, Volksspiele, Jord-Olympische Spiele, John August Atkinson, Staatliches Sportmuseum in Moskau

Zusammenfassung

Die Tradition der Volksspiele in Russland reicht bis ins Mittelalter hinein. Jedoch erst die Entwicklung der Städte im 17. und insbesondere im 18. Jahrhundert schuf günstige Voraussetzungen für die Entwicklung unterschiedlicher Spiele, verschiedener Arten von Wettbewerben und sportlicher Veranstaltungen. Zu der zahlreichen und verschiedenartigen Gruppe der russischen Spiele und Vorläufer von Sportarten kamen im Laufe der Zeit viele Spiele aus dem reichen Schatz der Völker, die dieses multikulturelle Land bewohnen, dazu. Einige damals gespielten Spiele, wie z.B. *gorodki*

oder *lapta*, erlangten im 20. Jahrhundert den Status russischer Nationalsportarten und sind in den letzten Jahren weltweit bekannt geworden. Die Popularität der Volksspiele und verschiedene Vorläufer der Sportarten ist in Russland erstaunlich lebendig, was ein Ergebnis der organisierten Fürsorge in Bezug auf die nationale Bewegungskultur ist. Dazu dienen verschiedene Turniere, Feste, Wettbewerbe, Filme und Veröffentlichungen, sowie Ausstellungen, die das Thema bekannt machen. Auch die Arbeit des Staatlichen Sportmuseums in Moskau trägt seinen Teil dazu bei.

„Старинные виды спорта, игры и игрища России” – выставка в варшавском Музее спорта и туризма

Ключевые слова

Россия XVIII i XIX веков, городская культура, народные игры и гулянья (игрища)б лкущенские гулянья (игры, соревнования), Джон Огастес Аткинсон, Государственный музей спорта в Москве

Краткое содержание

Традиции народных игр и гуляний в России имеют своё начало во времена Средневековья. Но только с развитием городов в XVII а в особенности в XVIII веках создались соответствующие условия для развития всяческих игр, игрищ, разного рода соревнований, «показов богатырской сил» и других народных гуляний спортивного характера. В разнообразную и многочисленную группу российских игр и предшеситвенников видов спорта годами ассимилировались конечно и богатое достояние физической культуры многих народов, проживающих в этом многонациональном государстве. Некоторые популярные в те времена игры и соревнования получили в XX веке статус русского национального вида спорта, как например городки или лапта; а в настоящее время эти виды спорта выходят уже и на международные арены. Популярность в России народных игрищ и гуляний а также предшественников современных видов спорта и в настоящее время не перестаёт удивлять и является результатом заботы о судьбах национальной физической культуры и спорта. А служат этому также разного рода соревнования, многочисленные народные гуляния и празднества, конкурсы, фильмы и публикации, и конечно же различные популяризирующие тему выставки – в том числе и деятельность Государственного музея спорта в Москве.